

ОДЕСЬКА ДЕРЖАВНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

**Резніченко
Семен Васильович**

УДК 342:347.44(477)

**ДОГОВІР ЯК ДЖЕРЕЛО
КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА УКРАЇНИ**

спеціальність: 12.00.02 - конституційне право

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса - 1999

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі конституційного права Одеської державної юридичної академії.

Науковий керівник доктор юридичних наук, доцент
Баймуратов Михайло Олександрович,
професор кафедри міжнародного права
та міжнародних відносин Одеської
державної юридичної академії

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор **Фрицький Олег Федорович**, професор кафедри конституційного права Національної академії внутрішніх справ України
кандидат юридичних наук, доцент **Крилов Юрій Васильович**, доцент кафедри політології Одеської державної академії зв'язку

Провідна установа

Інститут держави і права ім. В.М. Корецького Національної Академії наук України, м. Київ

Захист відбудеться “28” травня 1999 р. о “12” годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.086.01 Одеської державної юридичної академії за адресою: 270009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Одеської державної юридичної академії за адресою: 270009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2

Автореферат розісланий “26” квітня 1999 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Чанишева Г.І.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Застосування договорів протягом кількох тисяч років обумовлено насамперед тим, що йдеться про гнучку правову форму, у якій можуть виражатися різні за характером суспільні відносини. Характеризуючись своєю основною конституюючою ознакою (договір є результатом досягнутої контрагентами згоди), договірна форма посіла своє гідне місце в державному (конституційному) праві. Саме тут основне призначення договору рельєфно зводиться до регулювання в рамках закону поведження суб'єктів конституційного права шляхом визначення на межі їх можливого та належного поведження, а також наслідки порушення відповідних вимог.

За умов радянської системи, що була породженням тоталітарної держави, договір знайшов своє досить широке застосування тільки в господарському обігу. Але й та основна маса договорів, які зв'язували між собою головних учасників економічних відносин (державні, корпоративні й інші громадські організації), укладалася для виконання планових завдань. Таким чином, воля контрагентів у таких договорах була неповноцінною, оскільки вона складалася під прямим або непрямым впливом завдань, що визначалися державними органами.

За тих же умов мало місце застосування договору і в державному праві, зокрема, при створенні радянської федеративної держави. Але договори між союзними республіками і центром мали декларативний характер, оскільки на практиці проявлялися в жорсткій централізації функцій держави та підпорядкуванні їхнім інтересам не тільки центральних державних, але й партійних наддержавних органів.

Разом з тим у зарубіжних демократичних державах договірні форми взаємовідносин між федерацією і її суб'єктами, між центральними і місцевими владами, між територіальними громадами набули найбільшого поширення та сприяли вирішенню багатьох спірних та складних ситуацій, що виникали в процесі їхньої взаємодії в рамках ординарного та екстраординарного функціонування державної влади.

За умов широкої демократизації громадського й державного життя в Україні виникають об'єктивні передумови для використання договірної форми у сфері конституційного права. До таких передумов, насамперед, належить зміна пріоритетів у державній політиці, її гуманітаризація, яка стає визначальним чинником державної діяльності та супроводжується усвідомленням значущості, розширенням і зміцненням приватно-правових основ у державно-правовій дійсності. Це призводить до істотної зміни самої філософії взаємовідносин суб'єктів конституційного права України, котрі за умов децентралізації і деконцентрації державної влади одержують можливість самостійного вибору поведження в межах своєї компетенції, що перманентно розширюється, а

також у закріпленні своїх взаємовідносин з іншими суб'єктами в договірних формах. При практичній реалізації такого підходу можливі вирішення значного кола проблем, які накопичилися в економічній, політичній та соціальній сферах діяльності сучасної української держави, активізація процесів становлення нової регіональної політики, справжнього місцевого самоврядування територіальних громад, перенесення економічних реформ на регіональний рівень, де вони, власне, і повинні проводитися в інтересах кожної конкретної людини.

Об'єкт дослідження. Роботу присвячено дослідженню теоретичних, науково-практичних проблем становлення й розвитку договору як джерела конституційного права України. У роботі розкриваються значення та правовий статус нормативно-правового договору як джерела конституційного права України, досліджується значення Конституційного Договору між Верховною Радою України і Президентом України як джерела конституційного права України, а також його роль як соціально-правового регулятора й ефективного способу вирішення політичної кризи в державі, розглядається правовий феномен делегування повноважень як передумови виникнення договірних відносин у конституційному праві зарубіжних держав і України. Розкривається юридична природа міжнародних договорів України та їхнє значення як джерела конституційного права, а також досліджуються актуальні проблеми обов'язковості міжнародно-правових норм у національному законодавстві України.

Предметом дослідження виступають процеси становлення й особливості договору як джерела конституційного права та елемента системи джерел конституційного права, які розкриваються в контексті інституціоналізації джерела права та системи джерел права стосовно проблематики дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертаційного дослідження затверджена Вченою радою Юридичного інституту Одеського державного університету ім. І.І. Мечникова (протокол № 3 від 10 листопада 1997 р.). Вона є складовою частиною загальної науково-дослідної роботи кафедри конституційного права на тему "Актуальні проблеми становлення демократичної, соціальної, правової держави відповідно до вимог Конституції України".

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є постановка та вирішення соціальних і правових проблем становлення договірної форми відносин у конституційному праві сучасної України.

Задачами дослідження є:

- розгляд об'єктивних закономірностей, що сприяють цьому процесу та закріпленню нормативно-правового й міжнародного договорів як ординарних джерел конституційного права України;

- дослідження практичної реалізації договірної форми відносин у конституційному праві України;

- дослідження проблем обов'язковості різних видів міжнародних договорів України для національного законодавства;

- вивчення й узагальнення досвіду конституційного законодавства сучасних держав з використання договірної форми відносин;

- розробка пропозицій та рекомендацій щодо вдосконалення законодавства з метою розширення можливостей використання договірної форми відносин у юридичній, праворегулятивній та юрисдикційній діяльності суб'єктів конституційного права.

Методологічною та теоретичною основою дисертації стали досягнення світової науки й практики конституційного, порівняльного конституційного та міжнародного права, використання діалектичного методу пізнання, принципу історизму, порівняльно-державознавчого (компаративістського) та конкретно-соціологічних методів. Великий внесок в дослідження проблеми зробили вітчизняні вчені: С.С. Алексєєв, М.В. Баглай, С.П. Головатий, С.А. Голунський, В.Н. Денисов, С.Л. Зівс, С.Ф. Кечек'ян, О.О. Кутафін, В.В. Лазарев, І.І. Лукашук, О.А. Лук'янова, В.В. Медведчук, В.Ф. Мелашенко, Н.О. Михальова, А.А. Мишин, Е.В. Назаренко, П.О. Недбайло, М.П. Орзіх, В.Ф. Погорілко, П.М. Рабінович, А.О. Селиванов, М.С. Строгович, А.М. Талалаєв, Ю.О. Тихомиров, Ю.М. Тодика, Н.М. Ульянова, О.Ф. Фрицький, В.Є. Чиркін, Л.П. Юзьков та інші, наукові праці котрих присвячені проблемам, що вирішувалися здобувачем під час дослідження.

Основні висновки й положення роботи ґрунтуються на чинному конституційному законодавстві та конституційній практиці України й зарубіжних держав, а також джерелах міжнародного публічного права.

Обґрунтованість та достовірність висновків, пропозицій і рекомендацій забезпечується комплексом досліджень, проведених здобувачем, та перевіркою їхніх основних положень на реалізованість.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що воно є першим комплексним дослідженням у вітчизняній юридичній науці, яке присвячене вивченню теорії та практики застосування й використання договору як джерела конституційного права. Наукову новизну відображено в таких положеннях, які виносяться на захист:

- поняття, особливості та характеристика джерела конституційного права, що має істотне значення для правового регулювання взаємовідносин суспільства, особистості і держави;

- характеристика нормативно-правового договору як ординарного джерела конституційного права;

- характеристика Конституційного Договору між Верховною Радою України і Президентом України 1995 р. як джерела конституційного права України, за допомогою якого була вирішена кризова ситуація, що виникла між гілками державної влади та привела до соціально-політичної кризи в суспільстві;

- характеристика феномена делегування повноважень як передумови виникнення договірних відносин у конституційному праві України;

- характеристика міжнародного договору як джерела конституційного права України та складової частини її національного законодавства;

- пропозиції щодо вдосконалення конституційного законодавства України, яке регламентує використання договірних форм взаємовідносин суб'єктів конституційного права;

- рекомендації щодо розширення використання договірних форм взаємовідносин у юридичній, праворегулятивній та юрисдикційній діяльності суб'єктів конституційного права України.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки, пропозиції та рекомендації здобувача є певним внеском у теорію й практику конституційного права, вони придатні для використання в законопроектній роботі, у процесі організаційно-правового забезпечення діяльності державних органів та інших суб'єктів конституційного права. Результати дослідження можуть служити орієнтиром у правотворчому й правозастосовчому процесах, у вдосконаленні механізму подолання суперечностей, які виникають в ординарних та екстраординарних умовах функціонування державної влади, у досягненні соціальної згоди та позитивного вирішення проблем перехідного періоду в становленні державності, а також сприятимуть наближенню національного законодавства до основних цінностей демократичних правових систем.

Особистий внесок здобувача полягає у визначенні: зростання ролі договору як джерела конституційного права та актуальності його застосування в публічно-правових відносинах, що складаються у сфері державно-правової дійсності сучасної України; співвідношення договору з іншими джерелами конституційного права в контексті зміни підходу до розподілу системи права на публічне і приватне право; придатності договору до широкого кола публічно-правових відносин, що виникають між суб'єктами конституційного права, у процесі ординарного та екстраординарного функціонування державної влади; обґрунтування необхідності розробки договірного права в рамках існуючого конституційного ладу України. У роботі використані ідеї М.О. Баймуратова, І.Д. Сліденка, що знайшли відображення в спільних публікаціях із дисертантом.

Апробація результатів. Дисертація виконана на кафедрі конституційного права Одеської

державної юридичної академії. Її основні положення обговорювалися на наукових конференціях професорсько-викладацького складу академії та Одеського інституту внутрішніх справ. Робота пройшла попередній захист на засіданні кафедри конституційного права Одеської державної юридичної академії. Теоретичний доробок здобувача використовується в навчальному процесі при викладанні курсу “Конституційне право України” в Одеській державній юридичній академії та Одеському інституті внутрішніх справ, зокрема, при викладанні лекційного курсу та проведенні семінарських занять із тем: “Джерела конституційного права України”, “Конституційний лад України”, “Правове становище Верхової Ради України”, “Правовий статус Президента України”.

Публікації. Результати дослідження були апробовані та знайшли своє відображення у восьми публікаціях, що містяться у виданнях, перелік яких затверджено ВАКом України.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які об’єднують сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 180 сторінок. Список використаних джерел – 15 сторінок (172 найменування).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовується актуальність та стан розроблення в науці конституційного права теми дисертації, визначаються її мета та завдання, дається характеристика об’єкта, предмета та методології дослідження, показано теоретичне й практичне значення основних положень роботи, формулюється наукова новизна, а також подано ступінь апробації, упровадження й характер публікацій результатів дисертації.

Перший розділ “Поняття та система джерел конституційного права України” складається з двох підрозділів.

У **підрозділі 1.1** “Джерело конституційного права: понятійна та правова характеристика” крізь призму використання методологічних підходів теорії держави та права досліджуються багатогранні ґносеологічні, історичні, соціологічні й правові процеси становлення поняття “джерело права”. Зокрема, розглядаються різні наукові підходи та позиції до визначення цього поняття, обґрунтовується філософсько-правове розуміння джерела права, досліджується його взаємозв’язок із державною владою, яка є конституюючим началом у генезисі, становленні та функціонуванні джерел права та їх системи. Показано, що саме джерела права рельєфно характеризують зв’язок права з державою, оскільки державна воля опосередковує зв’язок права з об’єктивно існуючими суспільними відносинами (С.А. Комаров).

Відзначається, що проблема джерел права в юридичній науці розроблена недостатньо з огляду на багатозначність та нечіткість самого поняття джерела права, тому вона “належить до числа найбільш непевних у теорії права” (С.Ф. Кечек’ян). Така оцінка є актуальною і в теперішній час, що знаходить своє виявлення у великій кількості різнопланових підходів до розуміння

джерела права (ідеальні, матеріальні, юридичні джерела права). Недооцінка радянською юридичною наукою питання про джерела права мала характер методологічної помилки, що полягала в приматі вузькокласових інтересів у праві та оцінці всіх юридичних процесів і проблем крізь їх призму. У результаті такого підходу у вітчизняній юридичній науці і дотепер немає загальноприйнятого поняття джерела права.

Аналізуючи різні підходи до поняття джерела права, здобувач поділяє позицію тих учених, котрі розуміють під джерелом права формально об'єктивовану діяльність, яка приводить до конкретного формального результату – прийняття правотворчого акта, або, іншими словами, самий правотворчий акт (Г.Н. Муромцев, С.А. Голунський, М.С. Строгович).

За підсумками проведеного аналізу різних підходів до розуміння проблеми джерела (форми) права, здобувач доходить висновку про те, що за умов становлення української державності проблема джерел права набуває не тільки теоретичної, але й політичної значущості, що актуалізує необхідність розробки науково обґрунтованої концепції джерел права.

Особливої значущості в процесі політичного реформування держави й суспільства набувають джерела конституційного права. При дослідженні теоретичних проблем їхнього становлення, у контексті інституціоналізації сфер природного й позитивного права, виявляються їхні особливості, соціальна й юридична значущість. Ці характеристики розкриваються на тлі аналізу місця й ролі конституційного права в системі права як профілюючої та єдино фундаментальної галузі права. Аналізуючи особливості предмета конституційного регулювання, під яким розуміється блок суспільних відносин, що є в усіх сферах життєдіяльності суспільства, здобувач доходить висновку, що вони виникають у процесі взаємовідносин суспільства, держави і особистості, містять суттєві характеристики, мають системоутворюючі властивості та здатні інтегрувати соціальні зв'язки в цілісне суспільство, яке функціонує на основі державної організації. Із цих позицій зроблено висновок, що джерела конституційного права України виникають у процесі здійснення повновладдя українського народу.

У **підрозділі 1.2** “Система джерел конституційного права України” досліджується нормативно-правова структура галузі конституційного права, система джерел юридичних конституційних правових норм, яку утворюють ієрархічно взаємозалежні джерела конституційного права. Відзначається, що проблема становлення та розвитку системи джерел конституційного права України набуває для всієї правової системи держави важливого теоретичного й прагматичного значення.

Дослідження прогресивної інституціональної ролі феномена ““утягу-вання” на конституційну орбіту приватноправових положень як нормативних принципів публічного права” (М.П. Орзіх) приводить до висновків про те, що визнання верховенства людських цінностей та

інтересів над усіма іншими, також і над державними, що лежить в основі поділу права на публічне і приватне, веде до вельми серйозного переосмислення, а в ряді випадків – і до прямого перегляду усталених позицій, мотивувань та суджень. Це робить безпосередній вплив на процес розширення кола джерел конституційного права, що набуває характеру перманентної тенденції, сприяє підвищенню динамічності системи джерел конституційного права. Зазначені процеси роблять можливим широке застосування в конституційному праві джерел, які раніше, за умов жорсткої централізації та концентрації державної влади, не могли бути використані в силу їх погоджувальної, безконфліктної, конформістської природи. Таким джерелом у конституційному праві виступає договір.

Дослідження місця й ролі Конституції України в системі джерел конституційного права, її структуроутворюючих та системоутворюючих особливостей, особливостей інших джерел конституційного права України дозволили здобувачеві виявити та підтвердити взаємозв'язаність та співвідпорядкованість системи джерел конституційного права, визначити в ній роль і місце договору (нормативно-правового та міжнародного).

Другий розділ “Договір в системі джерел конституційного права України” складається з трьох підрозділів.

У **підрозділі 2.1** “Нормативно-правовий договір як джерело конституційного права” досліджуються процеси становлення, розвитку та застосування нормативно-правового договору як відносно нового і, у той же час, ординарного джерела конституційного права України.

Аналізуються різні підходи різних авторів до дефінітивного визначення нормативно-правового договору як джерела конституційного права. На цій основі з використанням статутних ознак договору (взаємна домовленість та вільне волевиявлення сторін), здобувач доходить висновку, що у сфері конституційного права такий договір нівелює та навіть виключає відносини влади та підпорядкування як на етапі його підготування, так і на етапі його реалізації. Тому нормативно-правовий договір визначається як добровільна угода держав, державних утворень, їхніх органів, інших суб'єктів конституційного права з питань їхніх взаємовідносин.

Інтерес, що виявляється до розширення використання нормативно-правового договору за умов демократичного функціонування держави й суспільства, особливо в рамках унітарної держави, якою є Україна, пояснюється, насамперед, високою миропозитивною потенцією договірної форми права в соціально-юридичній взаємодії, широким спектром можливостей для досягнення згоди й компромісу між суб'єктами конституційного права на основі їхнього добровільного волевиявлення, що робить такий договір повсякденним, ординарним джерелом конституційного права.

У роботі розглядається та аналізується класифікація публічних договорів (Ю.О.

Тихомиров), що безпосередньо стосується предмета дисертаційного дослідження. Позитивно оцінюючи взагалі цю класифікацію як першу спробу, зроблену її автором із метою визначення можливих і реальних сфер застосування, узагальнення предметно-видової і суб'єктно-об'єктної номенклатури договору, договірної форми відносин у публічному праві, здобувач вказує на її негативні риси. Відзначається, що ця класифікація має багатоаспектний характер; вона одночасно містить внутрішню і зовнішню сфери публічних договорів; тут, інколи, виявляється суперечність філософських категорій “загального” і “окремого”, “одиничного” і “особливого”. Але робиться висновок, що позитивні характеристики цієї класифікації все ж переважають: це практично перша всеосяжна класифікація публічних договорів; вона має серйозне джерелознавче й фактологічне підґрунтя; має вагоме прагматичне навантаження, що робить її застосовуваною та реалізованою у сфері державно-правових (публічно-правових) відносин.

При розгляді окремих видів публічних договорів (установчі, компетенційно-розмежувальні, угоди про делегування повноважень, публічні договори між державними органами і громадськими організаціями, програмно-політичні договори, функціонально-управлінські угоди тощо), визначається сфера їхнього застосування та чинності. Розглядаються ознаки, предмет та властивості публічно-правових договорів, засоби забезпечення їхньої реалізації. Відзначається, що договірні відносини, спрямовані на узгодження діяльності учасників (особливо суб'єктів конституційного права), у межах публічно-правового впливу знаходять своє вираження в публічно-правових формах та реальне закріплення в нормативно-правових договорах. Робиться висновок, що розмаїття і певний ступінь універсальності таких договорів дозволяють розширити межі їх використання в державно-правовій дійсності, суттєво підвищивши рівень їх “публічності”, а також трансформують їх у важливі та досить поширені, ординарні джерела конституційного права.

Актуалізація договірних відносин у конституційному праві прямо пов'язана з тенденцією лібералізму, що охопила в останні роки всі інститути духовного, політичного та економічного життя демократичного суспільства. Сучасна ліберальна теорія суспільного розвитку виявляється у двох групах основних ідей, які стосуються людини і основ організації суспільства (С.С. Алексєєв). Основою їхньої практичної реалізації в суспільстві виступає виникнення, формування та структуризація основної соціальної парадигми – тенденції до росту, саморозвитку й гармонії людини, – яка здійснюється через свободу людини, реалізовану в певних соціальних рамках. Робиться висновок, що істотним, соціально припустимим та, певною мірою, “обкатаним” виявленням таких соціальних рамок виступають договірні відносини, договори між людьми, між окремою людиною і суспільством, між людиною і державою.

Становлення й зміцнення позицій нормативно-правового договору як джерела

конституційного права України є свідченням зміни співвідношення права і держави (правова держава), а також зміщення акцентів у співвідношенні “особистість – суспільство – держава” на права індивіда.

Підрозділ 2.2 “Конституційний Договір між Верховною Радою України і Президентом України 1995 р. – джерело конституційного права України” присвячено дослідженню місця та ролі Конституційного Договору між Верховною Радою України і Президентом України про основні принципи організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України як джерела конституційного права, його ролі в конституційному процесі України, а також у вирішенні соціально-політичної кризи за екстраординарних умов функціонування держави і суспільства.

При аналізі причин виникнення соціально-політичної кризи в суспільстві і державі, що передувала укладанню Конституційного Договору, відзначається, що прийняття цього документа стало органічною частиною конституційного процесу в Україні, воно засвідчило принципово новий підхід до здійснення державної політики, на відміну від тоталітаризму радянського часу, – метод консенсусу між сторонами в політиці. Самий факт виникнення такого соціально-правового феномена, як Конституційний Договір, показав позитивний приклад вирішення найбільш хворобливих кризових питань і проблем для держав із нестабільною політичною ситуацією.

Дослідження різних характеристик Конституційного Договору, його співвідношення з чинною в той період Конституцією України 1978 р. (за юридичною природою, суб’єктами прийняття, одночасною дією, рівнозначною силою положень, які не суперечать одне одному, за об’єктами правового регулювання, новелами, що внесли зміни в державний устрій та в компетенційні повноваження органів держави) свідчать про те, що Конституційний Договір є джерелом конституційного права України.

Як висновок відзначається, що прийняття Конституційного Договору запобігло протистоянню двох гілок державної влади, перевело конфлікт, що назрівав, із площини протистояння в площину співробітництва всіх органів державної влади, що мало своєю метою прийняття нової Конституції України та виведення країни з кризового становища.

Дослідженню правового феномена делегування повноважень у конституційному праві в контексті умов його інституціоналізації та реалізації, які мають під собою договірну основу, присвячено **підрозділ 2.3** “Делегування повноважень як передумова виникнення конституційно-договірних відносин”.

Проблема делегування повноважень досліджується в роботі як один із видів делегованої законотворчості, що має значне поширення в зарубіжних державах. Відзначається, що вітчизняна правова доктрина тривалий час негативно ставилася до цієї проблеми. Крім того, у теперішній час

проблема делегованої законотворчості суперечить принципу поділу влад, що є наріжним каменем конституційного ладу України, а також конституційним настановам, які зараховують законодавчу діяльність до абсолютної компетенції представницьких органів влади. Разом із тим, в історії та практиці сучасного українського конституціоналізму є приклади використання делегованої законотворчості з метою прискорення економічного реформування суспільства (див. Розділ XV Конституції України).

Здобувач визначає суб'єктів делегованої законотворчості, розглядає її різні способи, методи й умови на прикладі конституцій зарубіжних держав. Виявляє їхнє ставлення до практики делегованої законотворчості та її конституційної регламентації (пряма заборона законотворчої діяльності уряду, завуальоване ставлення до делегованого законодавства, конституційна легалізація та санкціонування законотворчої діяльності уряду). Таке широке охоплення проблематики дає можливість виявити договірну основу правового феномена делегованої законотворчості, яка існує в державах із різною формою правління, визначити її позитивні і негативні характеристики стосовно держав, у яких одним з основних принципів конституційного ладу є принцип поділу влад, та екстраполювати її позитивний потенціал на застосування в умовах конституційного ладу України.

Дослідження проблемних аспектів делегування законодавчих повноважень приводить здобувача до висновку про використання прямого способу делегування таких повноважень більшістю демократичних держав, серед яких є й Україна. Відзначається, що до прийняття Конституції України 1996 р. у державі формально закріплювалася концепція “парламентського суверенітету”, відповідно до якої тільки український парламент виступав від імені народу України, тільки він приймав закони з метою регуляції найважливіших суспільних відносин і не розділяв свої повноваження з іншими гілками державної влади. Разом із тим, уже в 1992 р. Верховна Рада України тимчасово делегувала Кабінету Міністрів України повноваження на видання декретів у сфері законодавчого регулювання (Закон України від 18 листопада 1992 р.).

Систематичний аналіз конституцій зарубіжних держав та України дозволив виявити суб'єкти та низку умов, якими супроводжується делегування повноважень, підтвердити його добровільний, погоджувальний характер, що ілюструє можливість виникнення передумов договірних відносин у конституційному праві. Система норм, які встановлюють порядок делегування повноважень у Конституції України, відрізняється деякими особливостями – вони мають двоякий характер: дозвільний – легалізує право одних органів держави делегувати відповідні повноваження іншим органам, а останнім – право їх реалізовувати (статті 119, 138, 143 Конституції) та заборонний – прямо вказує на заборону делегування повноважень (статті 106, 124); процес делегування повноважень має досить широкий суб'єктний (держава, Автономна

Республіка Крим, парламент, орган виконавчої влади, орган місцевого самоврядування) та об'єктний (повноваження у сфері законодавчого регулювання, повноваження виконавчої влади, повноваження органів місцевого самоврядування) склад; він має як різнорівневий (“зверху-вниз”, “знизу-уверх”), так і однорівневий (по горизонталі) характер; він наділений конституційною процесуальною регламентацією, яка має концептуальний характер (ч. 3, 4 ст. 143 Конституції).

Більше того, систематичний аналіз деяких положень Конституції України дозволяє визначити й розширити сферу опосередкованої регламентації відносин суб'єктів конституційного права на основі договору. Таким чином можливе вирішення проблем, що виникають між членами територіальної громади при безпосередньому здійсненні місцевого самоврядування (ч. 3 ст. 140 Конституції); при відносинах між органами місцевого самоврядування основного (сільські, селищні й міські ради) та асоційованого рівнів (районні й обласні ради) (ч. 4 ст. 140); при вирішенні питань наділення будинкових, квартальних та інших органів територіальної самоорганізації населення компетенцією органів місцевого самоврядування (ч. 6 ст. 140).

Як висновок відзначається, що конституційні положення, які регламентують процес делегування повноважень, котрий виступає як передумова виникнення договірних відносин, характеризуються процесуальною неповноцінністю та потребують серйозної доробки. Зокрема, необхідна чітка регламентація ініціативи, умов та обсягу й інших складових елементів делегування повноважень, закріплення хронологічних меж цього процесу. Тому уявляється обґрунтованою пропозиція про необхідність розробки спеціального профільного закону, який регламентує різнорівневі форми й методи делегування повноважень, їхні цілі, коло питань і термін передавання.

Розділ третій “Міжнародний договір як джерело конституційного права України” складається з двох підрозділів.

Підрозділ 3.1 “Юридична природа міжнародних договорів та загальновизнаних норм міжнародного права” присвячено дослідженню основної статутної ознаки міжнародного договору – його погоджувального характеру, що робить істотний та визначальний вплив як на його юридичну природу, так і на його соціальну сутність.

Міжнародний договір, як угода між державами або іншими суб'єктами міжнародного права, має явно зриму, рельєфно виражену погоджувальну природу. Основні норми міжнародного права, що стосуються договорів (Статут Міжнародного Суду ООН, Віденська конвенція 1969 р. “Про право міжнародних договорів” та інші), виходять з того, що це джерело права вимагає обов'язкової згоди, збігу волі суб'єктів, що створюють його.

Обґрунтовується положення, відповідно до якого міжнародний договір може привести до створення міжнародної норми тільки в тому випадку, якщо він ґрунтується на угоді держав як

суб'єктів міжнародного права. Із цього можна зробити висновок, що міжнародний договір розглядається як засіб формування міжнародно-правових норм.

Виходячи з того, що міжнародно-правова норма є основним змістовним елементом міжнародного договору, з метою виявлення її добровільно-погоджувальної природи здобувач проводить дослідження правової природи міжнародної норми, її статутних функцій та класифікуючих ознак, вимог, які висуваються до неї. Робиться висновок, що норма – це результат угоди суб'єктів, вона виражає їхню волю, пов'язує конкретний прояв волі суб'єктів у єдине ціле, котре обмежено її рамками. Підтверджується положення про те, що норма виражає погоджену єдність воель у конкретному питанні, а не розмаїття воель, що означало б відсутність угоди, а отже і норми (І.І. Лукашук).

У роботі досліджується договірна природа основних принципів (норм) міжнародного права, які мають імперативний та загальновизнаний характер (*jus cogens*) і посідають особливе місце серед міжнародно-правових норм. Норми загального міжнародного права служать мірою соціально необхідного поведіння держав в інтересах забезпечення стабільності й функціонування глобальної системи міжнародних відносин. Вони безперечно прийняті всіма державами як загальнообов'язкові для себе. Відзначається, що в їхньому виникненні, існуванні та функціонуванні виявляється позитивне сполучення й синергізація договірної природи виникнення таких принципів із суверенною волею та владою кожної держави. Звідси, фактично, формується механізм імплементації таких принципів, причому не тільки в практичну діяльність держави при реалізації її зовнішньої політики, але й у національне законодавство. Тому закріплення в ст. 18 Конституції України положення, згідно з яким зовнішньополітична діяльність України здійснюється на підставі загальновизнаних принципів та норм міжнародного права, легалізує та “запускає” такий національний механізм їх сприйняття.

Дослідженню ролі й місця міжнародного договору як ординарного джерела конституційного права України присвячено **підрозділ 3.2** “Міжнародний договір у системі джерел конституційного права України”.

У державному праві колишнього СРСР міжнародних договорів як джерел державного права тривалий історичний період не було. Сучасна доктрина конституційного права України відносить міжнародні договори, що укладаються незалежною державою з іншими суверенними державами, до самостійних джерел конституційного права.

При розгляді механізму трансформації норм міжнародного права, що означає їхнє перетворення на норми національного права, аналізуються відповідні положення профільного характеру, котрі містяться в Конституції України, Законах України “Про чинність міжнародних договорів на території України” 1991 р. та “Про міжнародні договори України” 1993 р., які

регламентують цей процес. Відмічається невідповідність положень зазначених законів, із яких випливає, що Верховна Рада України здійснює ратифікацію міжнародних договорів шляхом прийняття спеціального закону про ратифікацію, положенню ст. 9 Конституції України, яка закріплює, що частиною національного законодавства є лише чинні міжнародні договори, “згода на обов’язковість яких дана Верховною Радою України”. У результаті систематичного дослідження цих положень встановлено, що під конституційним формулюванням розуміється власне ратифікація міжнародного договору, при її здійсненні передбачено видання національного нормативного акта у вигляді спеціального закону про ратифікацію, що свідчить про опосередковану трансформацію міжнародних норм у національне законодавство України. За підсумками правового аналізу ратифікації, що є найважливішою стадією укладання міжнародних договорів, робиться висновок, що тільки ті міжнародні договори України, які належним чином будуть ратифіковані, є джерелами її національного та, отже, конституційного законодавства. Відзначається неоднозначність такого висновку, оскільки при буквальному дотриманні конституційного положення міжнародні договори України, які не підлягають ратифікації Верховною Радою України в силу того, що вони укладені іншими суб’єктами (міжурядові, міжвідомчі) або ратифікація їх не передбачена в самому договорі, не тільки не є джерелами конституційного права, але і взагалі не належать до системи національного законодавства України, що робить їх практично нездійснюваними та нездійсненими, оскільки для суб’єктів внутрішньодержавного права вони не мають обов’язкової сили. Із цього робиться висновок, що в результаті недосконалості конституційної регламентації міжнародних договорів склалася ситуація, яка, по суті, блокує процес імплементації, а в широкому розумінні, і трансформації норм міжнародного права в норми національного законодавства.

Після набуття міжнародним договором чинності особливої актуальності набуває проблема обов’язковості міжнародно-правової норми для установ, організацій і громадян конкретної держави. У період існування СРСР, відбиваючи тенденцію до самоізоляції, радянське право в цілому мало вельми “закритий” характер та припускало чинність міжнародного договору на території СРСР лише як виняток. Аналіз положень поточного законодавства України свідчить, що в ньому закладений пріоритет конкретного міжнародного договору (чи договорів) над законом України, який регулює конкретні правовідносини, але в Конституції України регламентації цього найважливішого положення немає, що створює серйозні труднощі в правозастосовчій діяльності. У зв’язку з цим робиться висновок про необхідність офіційного тлумачення Конституційним Судом України положень про допустимість визнання в праві України пріоритету міжнародних договорів над її внутрішнім законодавством.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертаційної роботи узагальнюються результати дослідження. В умовах демократизації державного та громадського життя, формування громадянського суспільства та правової держави, децентралізації та деконцентрації державної влади договір виступає оптимальним правовим способом вирішення суперечностей, котрі виникають між суб'єктами конституційного права в процесі їх ординарного і екстраординарного режиму функціонування у сфері публічно-правових взаємовідносин. Цим пояснюється зростання регулятивної ролі договору (нормативного-правового та міжнародного) як джерела конституційного права в сучасній державно-правовій дійсності. У дисертації пропонуються рекомендації щодо розробки концептуальних підходів до використання договірної форми відносин між суб'єктами конституційного права, створення системи публічного договірного права в рамках існуючого конституційного ладу України, широкого використання договору в державно-правових (публічно-правових) відносинах. Обґрунтовується необхідність подальших досліджень із проблематики дисертаційної роботи.

За темою дисертації опубліковано такі роботи:

1. Конституційна регламентація міжнародних договорів України // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1997. – №1. – С. 15-16.
2. Проблема обов'язковості міжнародно-правової норми в конституційній практиці держав // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1997. – №2. – С. 49-51. (у співавт. з М.О. Баймуратовим).
3. Делегування повноважень як передумова виникнення договірних відносин у конституційному праві України // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1997. – №2. – С. 26 – 28.
4. До питання про джерело конституційного права // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1997. – №3. – С. 28 – 31.
5. Нормативно-правовой договор как источник конституционного права Украины // Юридический вестник. – 1998. – №1. – С. 88-93. (в соавт. с М.А. Баймуратовым).
6. Роль та місце Конституційного Договору в конституційному процесі України // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – №1. – С. 22 – 28. (у співавт. з І.Д. Сліденком).
7. Деякі проблеми застосування нормативно-правового договору як джерела конституційного права // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – №2. – С. 12 – 14.
8. Джерело права: поняття та правова регламентація // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 1998. – №4. – С. 14 – 19.

Анотація

Резніченко С.В. Договір як джерело конституційного права України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.02 – конституційне право. – Одеська державна юридична академія, Одеса, 1999.

У дисертації досліджуються процеси та правові підстави становлення й використання договору як джерела конституційного права України. Відзначається, що в сучасних умовах розбудови української держави договірна форма взаємовідносин суб'єктів конституційного права не тільки може та має стати оптимальною формою вирішення суперечливих ситуацій, що виникають у процесі функціонування суспільства, держави та особистості, але й стає ординарним джерелом конституційного права, набуваючи дедалі більшого поширення в державно-правовій дійсності.

Ключові слова: джерело конституційного права, договір, нормативно-правовий договір, конституційний договір, делегування повноважень, міжнародний договір.

Summary

Reznichenko S.V. Treaty as the source of Constitutional Law of Ukraine. – Manuscript.

The Dissertation for a Candidate Degree in Science of Law by speciality 12.00.02 - Constitutional Law. – Odessa State Law Academy, Odessa, 1999.

The Dissertation is investigated the processes and law grounds of formation and use of treaty as the source of Constitutional Law of Ukraine. It is said that at present conditions of the Ukrainian state development, the treaty form of the relations of the Constitutional Law subjects can and must not only become suitable form of the solution of the argument situations which arise during the process of the functioning of society, state and personality; but the treaty becomes an ordinary source of Constitutional Law, widespreading in state law reality.

The key words: source of Constitutional Law, treaty, law normative treaty, constitutional treaty, delegation of powers, international treaty.

Аннотация

Резниченко С.В. Договор как источник конституционного права Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.02 – конституционное право. – Одесская государственная юридическая академия, Одесса,

1999.

В диссертации исследуются процессы и правовые основания становления и использования договора в качестве источника конституционного права в рамках существующего конституционного строя Украины.

В первом разделе работы, через призму использования методологических подходов теории государства и права, рассматриваются проблемные вопросы генезиса, становления и функционирования источников конституционного права, их системы, определяется их понятийная и правовая характеристика, а также особенности.

Второй раздел диссертации посвящен исследованию договора как источника конституционного права Украины. Здесь анализируются процессы и тенденции становления, развития и применения нормативно-правового договора как относительно нового, и в тоже время, ординарного источника конституционного права Украины. Рассматривается возможность применения договора в экстраординарных условиях функционирования государственной власти на примере заключенного в 1995 г. Конституционного Договора между Верховным Советом Украины и Президентом Украины об основных принципах организации и функционирования государственной власти и местного самоуправления в Украине на период до принятия новой Конституции Украины. Обосновывается возможность расширения применения политико-правового феномена делегирования полномочий как предпосылки возникновения конституционно-договорных отношений.

В третьем разделе исследуется роль и значение международного договора как источника конституционного права Украины. Рассматривается юридическая природа международных договоров и общепризнанных норм международного права в контексте их основного статутарного признака – со-гласительного характера, который оказывает существенное и определяющее влияние как на юридическую природу, так и социальную сущность международного договора. Исследование роли международного договора как ординарного источника в системе источников конституционного права Украины, позволило выявить проблемные вопросы конституционной и законодательной регламентации международных договоров, предложить пути и способы их разрешения.

В выводах диссертационного исследования отмечается, что в современных условиях развития украинского государства, сопровождающихся активными процессами демократизации государственной и общественной жизни, децентрализации и деконцентрации государственной власти, становления гражданского общества и правового государства, договорная форма взаимоотношений субъектов конституционного права не только может, но и должна стать оптимальной формой разрешения спорных ситуаций, возникающих в процессе

функционирования общества, государства и личности. В процессе этого договор (нормативно-правовой и международный) становится ординарным источником конституционного права, получая все большее распространение в качестве регулятора широкого круга государственно-правовых (публично-правовых) отношений. В диссертации предлагаются рекомендации по разработке концептуальных подходов к использованию договорной формы отношений между субъектами конституционного права, созданию системы публичного договорного права в рамках существующего конституционного строя Украины, широкому использованию договора в государственно-правовых (публично-правовых) отношениях. Обосновывается необходимость дальнейших исследований по проблематике диссертационной работы.

Ключевые слова: источник конституционного права, договор, нормативно-правовой договор, конституционный договор, делегирование полномочий, международный договор.